

MONUMENTUL TRIUMFAL DE LA ADAMCLISI ÎN DOCUMENTE DE ARHIVĂ ȘI ÎN PUBLICAȚII VECHI

RADU FLORESCU

Controversa recent revigorată cu privire la ordinea metopelor care decorau monumentul triumfal de la Adamclisi a readus în discuție mărturiile de mult îngropate în pacea arhivelor și a bibliotecilor documentare: *Raport asupra săpăturilor din 1883* al lui Grigore Tocilescu, publicat în *Monitorul Oficial al României*, 147, 7(19) octombrie 1883, p. 3131—3132, și *Raport asupra excursiunii făcute la Constanța, Adam Klissi și Iqlila în luna aprilie 1884*, ciornă manuscrisă păstrată la Biblioteca Academiei Române, *Manuscrise românești*, nr. 5132.

Folosite ca argumentare în favoarea uneia sau alteia dintre ipotezele de ordonare a metopelor¹, textele menționate au fost interpretate părtinitor și forțat, în schimb nu au fost nici o dată publicate și analizate critic. În cele ce urmează vom discuta tocmai pertinenta și credibilitatea lor ca mărturii cu privire la ordinea originară a metopelor, în măsura în care aceasta a putut fi sesizată de Grigore Tocilescu în momentul în care le-a descoperit. În anexă vom da largi extrase din texte și anume toate pasajele raportându-se direct la împrejurările descoperirii metopelor sau cuprinzând descrieri ale acestora sau ale altor reliefuli sau pietre profilate.

Din ambele texte lipsește ori ce element de descriere a terenului și a condițiilor în care pietrele se aflau, după cum nu apare inclus sau conexas nici un plan al vestigiilor, permițând localizarea fiecărei piese sau stabilirea raporturilor dintre acestea. Discuția cu privire la această lipsă de informații topografice este veche și a fost adesea polemică. Tocilescu a justificat-o prin argumentul că pietrele nu se mai găseau în poziția primară în care s-au aflat imediat după cădere, ci fuseseră dislocate în măsuri diferite, după caz, dar neapreciabile în general². Argumentarea aceasta, chiar dacă se bazează pe observații pertinente, scote în evidență faptul că Grigore Tocilescu nu înțelegea stratigrafia, cu exigențele ei de consemnare cantitativă precisă a faptelor observate în teren, ca pe o procedură de observație sistematică și modelare și nu avea nici cea mai mică intuiție cu privire la valoarea ei metodologică.

Ar urma de aici că doar neintenționat — sau nesistematic — și cu totul întâmplător s-ar fi putut strecura vreo observație pertinentă cu privire la situația primară a vestigiilor monumentului sau la schimbările pe care aceasta le-a suferit. În împrejurarea dată, singura procedură adecvată este aceea de a prelua critic datele pe care Tocilescu le consemnează, prin analiză individuală, în cele două documente și, dacă această analiză critică o îngăduie, de a încerca, prin comparații și corelări, o remodelare a amintitei situații originare.

★

Primul document, raportul din M.O.R. octombrie 1883, este un document oficial cu caracter administrativ dar care cuprinde și un volum important de date documentare. Trebuie, încă o dată, scoasă în evidență lipsa oricărei observații topografice sau stratigrafice din textul raportului. Singurele indicații referitoare la corelația dintre desfă-

șurarea lucrărilor de recuperare a reliefulor și repere din teren sint, textual, următoarele:

„Simbătă (27 august 1883) desdedimineață, 100 lucrători erau deja la lucru, la baza despre est a turnului; împărțiți în grupe de câte 25 oameni, unii tăiau pădurea crescută în jurul monumentului, alții curățau terenul de rădăcini, de piatră și ciment; iar alții săpau în puncte distanțate. Nu întârziarăm mult și începurăm să dăm peste petre lucrute. Cinei basoreliefuli aflară în prima zi toate cu fața în jos”. (p. 3131, col 2).

Iar la p. 3131, col 3, reia: „A doua zi cu 100 lucrători împărțiți iarăși în grupe am continuat lucrările. S-a dezgropat patru basoreliefuli în ordinea următoare”.

În sfârșit, în încheierea raportului declară: „Aceste 19 bucăți s-au dezgropat în zilele de Simbătă și Duminică, afară de numeroase petre neornate, cioplite bine, cari au eșit din săpăturile noastre, și pe cari însă nu le mai socotesc.

Un număr mult mai considerabil zace încă acolo sub un mic strat de pământ, greutatea bucăților întârziază singura lucrare a descoperitorului, fiindcă în toate părțile ochiul recunoaște bolovanii îngropați, și sub lespezile scoase stau altele mai adânc îngropate.

Explorațiunea sistematică a bazei turnului și a terenului înconjurător va da, credem, la iveală aproape toate bucățile care au ornă o dată interesantul monument, și există încă de pe acum elemente suficiente la dispoziția arhitectului și arheologului pentru o restaurațiune probabilă a turnului de la Adamklissi.

O așa explorațiune nu o puteam face de astă dată, căci ea necesitează o muncă care întrecea cu mult mijloacele de timp, de instrumente, de brațe și de credit, pe care le aveam la îndemână.” (p. 3132, col 1).

Din cele de mai sus se poate încerca o reconstituire schematică a operațiilor conduse de Tocilescu la Adamklissi în 1883. Conform propriilor lui cuvinte aceste operații nu au reprezentat o săpătură sistematică. Prin aceasta Tocilescu înțelegea, după câte se poate infera din textul lui, o săpătură care, începînd dintr-un punct dat, degaja treptat și complet turnul, recuperînd vestigiile și sistematizîndu-le. Este evident că în noțiunea lui de săpătură sistematică nu erau cuprinse nici planul de situație al vestigiilor curățate de vegetație și sol și nemăscate din starea în care zăceau, nici înregistrarea completă a tuturor vestigiilor — cu loc de descoperire, plan al poziției în care zăceau, raporturi cu alte piese — ci doar una sumară și selectivă: piese cu relieful și profile, dimensiuni, fotografie, aprecierea stării de conservare.

Din descrierea operațiilor rezultă că s-a început nu dintr-un punct dat, ci simultan, pe toată aria de la est de aproximativ axa nord-sud a monumentului, cu o mîna de lucru — 100 lucrători — considerabil mai mare decît echipa medie care poate fi controlată eficient de un singur arheolog (10—15 lucrători), împărțită în patru echipe, efectuînd operații diferite — defrișare, curățire, dezgropare de piese — simultan, în „puncte distanțate”. Numărul relativ mare de metope — 9 — în raport cu 2 frize superioare, 4 frize inferioare, 1 piesă din friza de armă, 2 pilaștri cu caneluri, 1 piesă de parapet, arată că acestea au fost în mod special nemărite. Iar mențiuni despre faptul că cinei dintre ele erau cu fața în jos, precum și despre aceia că sînt acoperite cu „un mic strat de pământ” și că altele sînt îngropate sub „lespezile scoase”, fac probabilă concluzia că Tocilescu a controlat și degajat mai ales pietrele de la suprafață.

În raport, piesele descoperite sînt publicate într-o ordine anumită și anume: întâi metopele, descrise individual și relativ detaliat, apoi celelalte 10 piese descrise sumară și pe tipuri. La metope, ordinea publicării are și o semnificație temporală: cinei în prima zi, simbătă 27 august, patru în a doua zi, duminică 28 august. Nici cea mai neînsemnată formulare din textul lui Tocilescu nu permite presupunerea că ordinea în care sînt prezentate piesele are corespundență unei dispunerii a lor topografice — să spunem de la est către sud și apoi spre vest²⁾, sau invers, de la est către nord, apoi spre vest. Nici o indicație din text nu permite nici precizarea sensului în care au înaintat lucrările: de la baza monumentului radiar spre est, de la axa est(-vest) spre sud, sau spre nord. Orice speculație în acest sens ar fi gratuită. Mai mult decît atât, textul nu oferă nici o indicație utilă pentru precizarea poziției pieselor, deși acestea, aflate la suprafață, puteau să zace într-o poziție secundară. Numărul metopelor descoperite, precum și numărul pieselor profilate desco-

perite, în total, raportate la numărul de zile lucrate (9 + 10 : 2), apare relativ proporțional cu numărul echipelor — 4 — în care cei 100 de lucrători au fost împărțiți. Dar textul nu oferă nici o informație cu privire la amplasarea echipelor în teren, în raport de repere mai mult sau mai puțin precise, cu excepția indicației cu totul generale că acestea lucrau „în puncte distanțate” pe care am mai amintit-o. Așadar nici acest criteriu — al corelării pieselor cu echipele — mi apare mai util și mai operativ, fără să mai vorbim de faptul că nici o indicație nu permite stabilirea corelației precise dintre piese și echipe.

În concluzie, raportul lui Tocilescu din 1883 nu oferă informații suficiente și pertinente cu privire la poziția topografică — fie aceasta primară, fie secundară — a metopelor descoperite în campania din aprilie a acestui an. Ordinea în care metopelile sînt prezentate în raport este foarte probabil, corespunzătoare succesiunii în timp a apariției lor. Formulări clare definesc aspectul general: 5 în prima zi și patru în a doua. Formularea mai precisă de la p. 3131, col. 3: „A doua zi . . . S-a dezgropat patru bazo-reliefuri în ordinea următoare: . . .” pare să indice și un aspect de detaliu, și anume prezentarea, în continuare, a metopelor 6, 7, 8, 9 a fost făcută în ordinea în care succesiv au fost degajate. Extraprolarea acestui criteriu și la primele cinci metope nu pare neacceptabilă, dar în text nu există indicii în acest sens.

O problemă la fel de importantă este identificarea metopelor descrise în raport cu cele publicate și numerotate standard în ediția din 1900 a lui Tocilescu, Niemann și Bendorf⁴. Operația a fost încercată de Mihai Sămpetru în publicația sa monografică⁵ și, cu o excepție, identificările sale par plauzibile (: 2 = 14; 3 = 32; 5 = 34; 6 = 35; 7 = 9; 8 = 38; 9 = 8). Excepția privește metopa numerotată în raport cu 1. La această metopă indicațiile din descrierea lui Tocilescu: . . . roman îmbrăcat în lorică ținînd *legat de mijloc* un prizonier barbar *ce se arată în spate*, iar cu egalaltă [mîna] *gladius curbat*” nu se potrivește cu metopa 29⁶, pe care se vede un *gladius drept, scurs*, iar prizonierul este prezentat *de față*. Singura metopă pe care apare un *gladius curbat*, ținut — nu căzut sau izolat — fără să se distingă clar cine-l ține, romanul sau barbarul?, este metopa 18. Pe această metopă prizonierul este reprezentat într-un răscoală atîngaci, cu trunchiul figurat clar din spate. Dacă ținem seama că atunci cînd a descoperit-o, Tocilescu mai cunoștea, probabil, doar două alte metope și că o dată cu ea a mai descoperit încă opt, putem admite că, mai puțin familiarizat cu iconografia și stilul reliefurilor, a putut face confuzii, în descriere, între, pe de o parte, *gladius-ul romanului* împlintat în pîntocele barbarului și „*legătura*” de care primul l-ar fi ținut pe cel de al doilea, și, pe de altă, implicit, între sabia curbată a barbarului și *gladius-ul*, pe care nu-l distinsese, al romanului.

★

Cel de al doilea text, manuscris, reprezintă ciorna, cu numeroase ștergături, corecturi și reluări, a unui raport privind campania din aprilie 1884. Între campania din august 1883 și cea din aprilie 1884 se înserează cea din octombrie 1883, în cursul căreia s-au descoperit 24 piese din care 15 metope (și anume, în numerotarea standard, 1, 2, 4, 5, 17, 22, 29, 39, 42, 44—49); identitatea acestora este stabilită prin eliminare, excluzîndu-se din totalul celor cunoscute cele descoperite în campaniile anterioare (3 și 24 din campania din 1882 și cele nouă amintite anterior, din campania august 1883), cele descoperite în campania din 1884, despre care va fi vorba mai jos (numerele standard 6, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 20, 30, 33, 40, 41), precum și cele aflate în alte localități (28 — Istanbul; 7 — cimitirul Akbunar; 21 — spartă în două bucăți în cimitirile de la Akbunar și Uruköy; 26 — la Enigea; 36 — în cimitirul Dedebalu; 19, 23, 27, 37 și 43 la prefectura Constanța).

Cît despre situația în teren a celor 15 piese descoperite în octombrie 1883, orice încercare de precizare a acesteia, fie chiar și prin procedeele eliminării nu reprezintă nici un fel de ereditate, datorită, pe de o parte, faptului că nu se știe dacă în octombrie 1883 au fost redate arii corectate în aprilie sau nu, iar pe de altă parte că nu se pot localiza „punctele distanțate” în care au fost amplasate cele patru echipe din aprilie și nu se pot delimita ariile acoperite de activitatea lor, precum și celui că operațiile din 1884 nu pot fi localizate decît nesigur spre nord-vest de ruina monumentului.

În ceea ce privește piesele descoperite în aprilie 1884, încercarea de identificare a acestora, pare, cu o excepție, plauzibilă (4 = 41; 6 = 10; 8 = 40; 9 = 15; 11 = 11; 12 = 20; 13 = 33; 14 = 30; 17 = 16; 18 = 12; 19 = 6) ⁷. În schimb descrierea piesei nr. 10 din raport: „Idem reprezentind 6 romani cu sulite și cu gladiuri drepte scoose, gata de luptă” nu corespunde cu ceea ce cunoaștem sigur de metopa 25 ⁸, pe care nu știm câți soldați erau reprezentați. Din câte se poate distinge pe metopa 25 erau reprezentate, mai probabil, soldați în front, cu armele în poziție verticală, nu „gata de luptă”. De altfel, tot ce se știe despre descoperirea metopei 25 este că, în 1890 „s-a descoperit în colțul sud-vest în fragment de metopă, marcat cu numărul 25, și pe care se văd, într-un relief foarte deteriorat și șters” capetele a două personaje ⁹. Așadar încă trei indicații de fapt care se opun identificării metopei descrise în raportul din 1884 sub numărul 10 cu metopa 25, fără să mai vorbim de incompatibilitatea dintre datele descoperirii.

Dintre cele 49 de metope păstrate, cu privire la una (nr. 25), nu avem certitudinea cîte figuri cuprindea, despre alta (nr. 4, păstrată doar pe jumătate superioră), putem spune că avea cu siguranță cel puțin două figuri, dar mai probabil trei. Șase figuri de romani nu cuprind decât metopele 6 și 7, reprezentind signiferi și antesigniani în marș, cu armele în poziție de atac. Cam pentru metopa cu nr. 18 din raport, Todulescu dă indicația că între doi vexillarii apare un signifer purtind „o lance cu coroană”, în timp ce pe metopa 13 (număr standard) apare clar o acvilă, iar, pe de altă parte, pe metopa 12 (număr standard) o deteriorare a pietrei face detaliul confuz, apar mai probabile corespundențele: 10 = 13 și 18 = 12 (ultima confirmă propunerea lui Mihai Sămpetru); așadar metopa 25 ne rămîne doar fragmentar cunoscută iar descoperirea ei nu poate fi atribuită campaniei din 1884 ci celei din 1890. Judecînd după poziția armelor alăturate celor două capete observabile pe fragment, care este un colț stînga sus de metopă, verticale, drepte, metopa 25 se inseriază cu metopele 42 și 49 (de la Istanbul), singurele care prezintă acest detaliu compositional. Dacă ținem seama acum de orientarea privirii celor două capete reprezentate, spre stînga lor, ca și cei doi vexillarii de pe metopa 42 și invers decât cei doi legionari de pe metopa 49, care privesc spre dreapta lor, s-ar putea admite că pe metopa 25 era reprezentat un grup de trei signiferi — 2 vexillarii și un aquilifer — și trei antesigniani în poziție de front — deci cu antesigniani în spatele signiferilor, corelată tematic cu cei doi vexillarii de pe metopa 42.

Asupra indicațiilor topografice din ciorna de raport manuscrisă, privind campania din aprilie 1884, se impun următoarele remarci: Descrierea desfășurării săpăturii este mai sumară încă decît în raportul din 1883 (4 zile x 60 oameni): rezultatele sînt evaluate probabilistic („seria bas-reliefurilor istorice... se poate zice că aproape s-a terminat”... dar „Mai rămîne posibilitatea... să se mai găsească vreo cîteva...” și ezită în ștersături între 10—12 și 5—6), larg. Apare și o indicație vagă de orientare: „Continuînd săpăturile în direcțiunea [nordică] nordvestică...” Pare mai probabil că termenul „Continuînd” are sens temporal, nu spațial. Direcția săpăturilor este indicată cu ezitări: nord, apoi șters și modificat, nordvest — aparent din memorie, nu pe bază de date exact consemnate în teren și fără precizarea bazei orientării. Aceasta ar putea fi baza turnului, ca și în raportul din 1883, dar în text nu apare nici o indicație expresă în acest sens ¹⁰. În consecință, continuarea săpăturii spre nordvest putea fi realizată fie venind dinspre vest, fie venind dinspre nord. Indiferent ce ipoteză de lucru am admis, zona cercetată poate fi evaluată drept un sector cu valoare de 360/8, ceea ce proporțional ar trebui să corespundă la un număr de 54/8 = 6—7 metope. Todulescu a descoperit în zona cercetată în 1884, 12 metope, aproape dublu, de unde alternativa: sau indicația de orientare este cu totul vagă și nesemnificativă, sau în sectorul respectiv (nordvest) exista o aglomerație de metope, evident unele în poziție secundară, determinată de un factor ce ne rămîne necunoscut. În ambele cazuri, informația nu este pertinentă pentru reconstituirea poziției — primară sau secundară — a metopelor, ba chiar nu permite nici evaluări cantitative globale: cîte erau în poziție primară și cîte în secundară. Oricum, nici în acest raport nu apare nici cea mai slabă indicație despre poziția — primară sau secundară — a metopelor, deși informații anterioare — de exemplu descrierea suprafeței terenului înainte de săpături datorită lui C. W. Wutzer ¹¹ — semnalează, pe de o

parte neregularități de distribuție a vestigiilor — numeroase plăci spre est și absența lor spre vest, ceea ce permite să se infere o turburare a ordinii originale de cădere, precum și, pe de altă parte, intervenții târzii în vederea exploatării monumentului ca rezervă de piatră de var.

★

În ansamblu se poate accepta că, potrivit indicațiilor și descrierilor din cele două rapoarte ale lui Tocilescu, succesiunea în timp a descoperirii metopelor este următoarea:

Campania 1882 — metopele 3 și 24.
 Campania august 1883 — metopele 8, 9, 11, 18, 31, 34, 35, 38.
 Campania octombrie 1883 — metoperele 1, 2, 4, 5, 17, 22, 29, 39, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49.

Campania aprilie 1884 — metopele 6, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 20, 30, 33, 40, 41.

În ceea ce privește campania din august 1883, descoperirile au avut loc la est de monument, fără a putea preciza linia de sud și de nord ale sectorului, care putea cuprinde chiar o deschidere de 180°, și nici dacă piesele se aflau în poziție primară sau secundară. Nici despre piesele descoperite în aprilie 1884, la nordvest de monument nu se poate preciza dacă zăceau în poziție primară sau secundară și nu se poate delimita sectorul, nici măcar cu aproximație, după cum s-a văzut. Nu se știe nimic despre poziția și locul de descoperire ale celor 15 piese descoperite în octombrie 1883. Cît despre piesele 3 și 24, descoperite în 1882, știm că prima a fost descoperită, vag, la nordvest, dar despre a doua nu există nici o indicație. În 1882 s-au descoperit statuile colosale cu indicațiile vagi, pentru două „la est” și pentru a treia „la sud-vest”¹². Coroborate cu indicația privind metopa 3, aceste informații permit aprecierea că, în 1882 probabil s-au degajat piese care ieșeau mult la suprafață, în puncte mult distanțate, și care n-au comportat săpături propriu-zise. În aceste condiții aria cercetată în această campanie nu poate fi delimitată.

În această situație, cele două rapoarte nu fac decît să coroboreze afirmațiile lui Tocilescu: „O greutate particulară ne prezintă rînduiala primitivă a lor [metopelor n.n.]. După eluipul cum săpăturile au fost mai înalte întreprinse, nici o singură notiță nu poate servi la această lucrare; și apoi, chiar dacă am avea o hartă precisă a desgro-părilor făcute, din care să se vadă pozițiunea fiecărei pietre sub rînzile edificiului înainte de cercetările mele, totuși concluziuni sigure nu s-ar putea delimita dintr-un asemenea tablou...”¹³. O negare mai explicită și mai clară a valorii documentare a celor două rapoarte decît aceasta, formulată chiar de autorul săpăturilor, amîeni nu ar putea pronunța.

A N E X Ă

• Textele lui Grigore Tocilescu

1. TOCILESCU GRIGORE. (*Raport asupra săpăturilor din 1883*). M.O.R. 147, 7(19), octombrie, 1883, p. 3131—3132, imprimat cu caractere normale, pe hîrtie de ziar, pe trei coloane.

Textul începe pe col. 1 cu adresa protocolară și cu un preambul în care se enunță scopul deplasării și se narează desfășurarea ei de la plecarea din București și pînă la instalarea în satul Enige (azi Deleni). În traseriere am păstrat ortografia autorului, dar am folosit ortografia actuală.

În drum spre Enige, Tocilescu notează (p. 3131, col. 2): „În cimitirul turcesc al satului părăsit Mizalie (toponim local în zona Deleni) am găsit primele petre provenind sigur din turnu Adam-Klissi; ele se recunoșteau de departe prin dimensiunile lor considerabile și prin frumoasa lor cioplitură”.

„Am numărat acolo patru asemenea petre, și mai departe, în cimitirul Drobely Tepe, încă zece, toate cu cavitățile lor la marginile de d-asupra, destinate a face loc pi-ceselor de lemn, care asigurau contactul bolovanilor de peatră la ridicarea construcției.

Între acestea petre se află una sculptată adine fără a se putea bine cunoaște, din cauza stricăciunii, obiectul reprezentat (probabil partea unui scut barbar colosal)".

Pasajul era însoțit de un desen schematic, reprezentînd un bloc simplu de parament văzut în perspectivă dinspre fața superioară, așezat vertical pe una dintre laturile înguste.

În continuare, Tocilescu descrie organizarea activității și începerea ei: „Simbătă des dedimineață, 100 lucrători erau deja la lucru. La baza despre Est a turnului: împărțiți în grupe de cîte 20 oameni, unii tăiau pămîntul crescînd în jurul monumentului, alții curățau terenul de rădăcini, de petre și ciment; iar alții săpau în puncte distanțate. Nu întîrziarăm mult și începurăm să dăm peste petre lucrate. Cînei basoreliefului aflarăm în prima zi toate cu fața în jos". (p. 3131, col. 2.)

Textul continuă cu descrierea pieselor descoperite în prima zi:

„1. Primul aflat, înalt 1,50, lat 1,10 și gros 0,60, reprezintă (foto no 1) un soldat roman îmbrăcat cu loricea, cu o mîină ținînd legat de mijloc un prizonier barbar ce se arată în spate, iar cu cealaltă gladiul curbat. Barbarul e gol pînă la brîu și poartă nădragi. Conservațiunea petrei este cu mult mai bună de cît lasă a se vedea fotografia." (= M 18).

„Al doilea înalt 1,40, lat 1 m și gros 0,55, e frust în partea superioară. Subiectul este: trei bărbați pe cap cu coșfuri, cu stînga țin scutul, iar cu dreapta gladiul scos; ei sînt gata a intra în luptă". (= M 14). Începînd cu această descriere textul trece pe col. 3.

„3. Al treilea înalt 1,50, lat 1,10, gros 0,60, reprezintă un șef și doi legionari: șeful, ce se recunoaște după costumul său, e despărțit printr-un arbore de cei doi soldați cari poartă scuturi; mînerile gladiilor se termină în formă de cap de pasăre; scena se petrece în pădure. Piatra e frustă în partea superioară (Foto no. 3)". (= M 32)

„4. Al patrulea baso-relief, înalt 1,40, lat 1,17, gros. 0,60, și de o conservațiune perfectă, reprezintă o luptă între un barbar și un roman: barbarul, de tot gol, e urecat într-un arbore de unde trage cu săgeata asupra unui legionar loriceat, care îl străpunge cu suliza; jos un barbar zace la pămînt cu capul tăiat și picioarele încrucișate; lungă cap un scut și un gladiu; barbarul este gol; artistul a insistat asupra amănuntelor anatomice, se văd coastele și chiar baricul." (= M 31).

„5. Baso-relief, cu aceleași dimensiuni cu precedentul, reprezintă un loriceat cu scut, suliză și gladiul drept, între doi barbari goi pînă la pept, încinși cu brîu și cu nădragi; în mîină un gladiu mare și întors; barbarul din dreapta, de o statură înaltă, ține în stînga gladiul în sus; cel din stînga ține gladiul cu amîndouă mîinile și are pozițiunea unui soldat care duce sub pază un prizonier. De asupra compozițiunii un cadavru cu capul și mîinile în jos în pozițiunea căderii. Conservațiunea petrei bună". (= M 34).

Raportul continuă după același model și pentru a doua zi de activitate: „A doua zi cu 100 lucrători împărțiți bărbași în grupe am continuat lucrările. S-a desgropat patru basoreliefuli în ordinea următoare":

„6. Primul înalt 1,50, lat 1,10, gros 0,60, reprezintă două personaje în cîte un car cu două roate: cel din stînga străpunge cu suliză un barbar îngemenechiat întro care; barbarul ține în mîină un gladiu, iar capul este întors către personajul care îl străpunge; în carul din dreapta un alt personaj cu mîinile suplicante, pare că cere pace; jos lungă car un copil gol stă în picioare. (Foto no. 6)". (= M 35). Concludentă confuzia „cîte un car cu două roate" în loc de un singur car cu patru roate, pentru nesiguranta observației.

„7. Al doilea baso-relief, cu aceleași dimensiuni cu precedentul (Foto no. 7), reprezintă o familie barbară într-un car de o formă particulară tras de doi boi. În car se vede o femeie ținînd un copil pe genunchi, lungă dinșa un bărbat în pozițiune rugătoare; un om trage boiul de coarne". (= M 9). Cu acest text, raportul trece pe p. 3132, col. 1.

„8. Al treilea baso-relief, lung 1,40, lat 1,20, gros 0,55, reprezintă în relief forte 4 soldați romani, cu sulize scuturi și gladiuri scurte și drepte, tecele sînt bogat decorate. (Foto no. 8)". (= M 43).

„9. Al patrulea baso-relief, lung 1,45, lat 1,20, gros 0,60 (Foto no. 9), reprezintă în relief forte doi țapi în două picioare și trei berbeci de escuțiune mediocră". (= M 8).

„Osebit de aceste nouă basoreliefuli s-a desgropat 10 petre cu ornamente diferite":

„Două (Foto no. 10) cu ornamente cu palmete, lung 2 m, lat 0,65, gros 0,60.” (frize superioare).

„Patru petre cu ornamente în spirale (Fot. no. 11 și 13) una lung 1,80, lat 0,60, gros 0,60; cealaltă lung 1,65, lat și gros 0,60.” (frize inferioare).

„O peatră reprezintă o serie de arme, un scut oval, o lance, tolbă și alte arcuiri. (Fot. no. 13).” (piesă din friza de arme).

„Două petre cu caneluri și o peatră care a servit probabil de plafond, avind figurat un pătrat și un octagon — decorațiunea identică cu No. 9 din publicația domnului Sutz (Coup d'œil sur les monuments de Dobrodja, pag. 22)”. (doi pilaștri, un parapet).

„Aceste 19 bucăți s-au desgroptat în zilele de Sîmbătă și Duminică, afară de numeroase alte petre neornate, cioplite bine, cari au eșit din săpăturile noastre, și pe cari însă nu le mai socotese”.

„Un număr cu mult mai considerabil zace încă acolo sub un mic strat de pământ, greutatea bucăților întirziază singura lucrare a descoperitorului, fiind că în toate părțile ochiul recunoaște bolovanii îngropați, și sub lespezile seose stau altele mai adînc îngropate.”

În clip de concluzie, Tocilescu formulează cîteva aprecieri cu privire la ceea ce rămînea de făcut în vederea cunoașterii monumentului:

„Explorațiunea sistematică a bazei turnului și a terenului înconjurător va da, credem, la iveală aproape toate bucățile care au ornat odată interesantul monument, și există încă de pe acum elemente suficiente la dispoziția arhitectului și arheologului pentru o restaurațiune probabilă a turnului de la Adamklissi”.

„O așa explorațiune nu o puteam face de ustă dată, căci ea necesitează o muncă care întrecea cu mult mijloacele de timp, de instrumente, de brațe și de credit, pe care le avam la îndemînă”.

Raportul se încheie, pe col. 2 a pag. 3132 cu descrierea încheierii lucrărilor: „Luni, după ce s-au fotografiat și petrele descoperite anul trecut (9 fot.) și am luat măsuri de conservarea basoreliefurilor — am pornit la Medgidia”...

Formulele finale, absolut convenționale, nu prezintă nici o importanță pentru subiectul discuției noastre.

2. [TOCILESCU GRIGORE.] *Raport asupra excursiunii făcute la Constanța, Adam Klissi și Iglîța în luna Aprilie 1884.* (Ciornă mas.), B. A. R., Msse. rom. 5132.

Manuscris pe file de cart. hîrtie albăstruie, 13 file, scrise doar pe față, cu excepția filei 13, cu cerneală violet și corecturi făcute cu negru. Note marginale pe filele 6 și 12.

Textul reprezintă un raport adresat președintelui Academiei Române cu privire la deplasarea în Dobrogea, în trei puncte: Iglîța, Adamclisi și Constanța, cu scop de cercetări științifice, de fapt urmîrind mai ales recuperarea unor inscripții și monumente de piatră. Filele 1—6 cuprind enumerarea, cu transcripție, inscripțiilor descoperite în diferite localități din județul Constanța. Filele 6—13 cuprind raportul asupra celor patru zile de săpături de la Adamclisi. Acesta cuprinde numernase ștersături și reveniri.

Transcrierea a respectat ortocpia autorului dar a folosit ortografia actuală. Ștersăturile au fost redată prin încadrarea în paranteze drepte. Notele marginale au fost transcrise la sfîrșit, grupate în ordinea de sus în jos. Schimbarea de rînd a fost marcată prin trăsătură oblică (slash), cea de pagină prin inserarea formulei *Pag. 8* subliniată, și continuarea de la capăt.

Pag. 6

„[La Turnul] [La 9 Aprilie am început a continua săpăturile la / Turnul de la Adam Klissi] [am plecat din Constanța pentru / Adam Klissi]. [Ordinele erau deja date de D. Administrator pentru] / [al plășii Medgi] [al Medgidiei și] [unde mă aștepta] {1} {1}. ajutor al Administrațiunii / [ordinile] {p.}[dispozițiunile.]”

11

„La 9 aprilie am început săpăturile la Adam-Klissi [cu 60 lucră /] [cu 60 lucrători și am cont] [60—70 lucrăt /] [Ecece rezultatul săpăt] [lucrărilor în timp de 4 zile /] [cu cîte 60 lucrători pe zi, / și le-am oprit în ziua /] [Pentru /] [Pentru ca șantul /]”

„Ece în scurt rezultatul lucrărilor în timp de 4 zile / [Am reluat continuu / Încep] Continuând săpăturile în direcțiunea [nordică] nord-vestică / [am dat] s-a desgroptat în ordinea enumerațiunii.” /

Pag. 7

„1. Partea inferioară a unui leu [de peatră calcareasă] / [găsi] (jumătate din corp și picioarele de dinapoi) / [spatele 0.40, în circuit 0.87] / [capul s-a aflat mai înainte în un / [săpăturile din luna Octobrie] cap de leu s-a aflat / însă în direcțiunea opusă — acum un an în săpăturile / din luna Octobrie, ceea ce este o probă că [cei doi lei își făceau pendent] [era] doi lei ([— — —] unul / de o parte, și altul de cealaltă) [— — —] decora monumentul.”

„2. O piatră de arhitectură [cu reprezentanți] [reprezentând] / ornată cu o circumferință și un [epita] octagon [se / vede că a servit] la mijloc este găurită, și după / dispozițiunea spărturei se vede că a servit [ca loc / pentru turnarea apei printr-însă] ca loc de / scursoare a apei. / Lung. 1,52; lat. 0,90; gros. 0,53.”

„3. Un bas-relief [reprezentând aceleasi dimensiuni] / reprezentând un șef barbar, tânăr, cu bucle, legat / cot la cot de un arbore; [dispozițiunea petrei] [cadru] / [da] [dispozițiunea]. Este rupt în două bucăți / [partea superioară]. Lung. 1,53; lat sus 1,23; lat jos 0,86; / gros 0,50. Conservațiune destul de bună.”

„4. [Un bas] Idem reprezentând trei tubicines suflând / din trompeta curbă; conservațiune bună.” (= M 41).

„5. [Un alt] [Idem] Un alt șef barbar [mai bă] [legat / de un arbore. Costumul diferă de îmbrăcămintea /] [diferă] [e diferită de cea] înrăși legat de un / arbore. Este mai în vârstă [îmbrăcat cu un / costum mai bun] Costumul lui diferă de al celui de [sub / nr. 3] mai sus (nr. 3). Dimensiunile și conservația aceași.”

Pag. 8

„6. Fragment de bas-relief, stricat: lipsește partea / superioară; reprezintă trei romani în [mars] / mișcare; lung 1,25; lat 1,20.” (= M 10).

„7. Piatră de arhitectură [arhitectonică] identică cu nr. 2, numai nu [e . . .] / este găurită.”

„8. Bas-relief [de foarte bună] foarte bine păstrat: / se reprezintă doi vexillarii [cu vexillum cu // eincur iar la mijloc] ținând câte un / vexillum; [steag cu eincur și cu] la mijloc [stă] un / soldat ținând în vârful unei [lânci] lănci [ma] trei coroane. / Cite și trei sînt loricași.” (= M 40).

„9. [Idem] [Bas] Alt bas-relief pe alocurea stricat: [repres] trei / romani cu fluere drepte în gură cîntă în procesiune.” (= M 15).

„10. Idem reprezentând 6 Romani cu sulite și cu gladiuri / drepte scoase, gata de luptă.” (= M 14).

„11. Idem: trei tubicines, [cu] suflând din trompeta curbă: [curbate], se apropie / de bas-relieful nr. 4” (= M 11).

„12. Idem foarte bine conservat: un roman cu casă: / și cu [scutul în stînga: cu dre] cu stînga ține scutul: / cu dreapta ridicată un pumnal scurt: un barbar / pileat în genuche [oferă] îi prezintă iataganul sîn cel / greu și mare, pe care-l ține în două mîini, la /

Pag. 9

spatele său, un alt [ba] conational (cu capul gol) [e] e deja rănit / sau ucis: [n-are nimic în] [e cu capul gol].” (= M 20).

„13. Idem: Un roman cu casă: / și cu [scutul în stînga: cu dre] un barbar, [care] pe care / l-a străpuns deja în pîntece, și care a lărat / [să] iataganul din mînă: se roagă de iertare: [Ro] / legionarul însă se grăbește să-l mai străpungă / o dată cu gladiul. (La picioarele Romanului se / vede un scut și un iatagan).” (= M 33).

„14. Idem: un călăreț [răs] calcă-u piciorul un barbar / resturnat la pămînt.” (= M 30).

„15—16. Două petre de arhitectură identice cu nr. 2.”

„17. [Un roman] Bas-relief reprezentând lupta dintre / un legionar și doi barbari; [unul din acștia] [pe unul / deja l-a ucis] unul deja e ucis, cu celălalt continuă / încă a se bate.” (= M-16).

„18. Idem. Șase [Romani, fiind] d] legionari din care / doi vexillari cu steaguri și un al treilea [cu un] [o / lance] ține [în] o lance cu coroană [între steaguri].” (= M 13).

„19. Idem. Un călăreț roman strivesce în picioarele calului / un barbar. Conservațiunea pietrei e bună.” (= M 6).

Pag. 10.

„20—24. Petre de arhitectură [ornate] frumos decorate / în spirale, cu [păsări] păsărele, [pe] capete de animale fantastice și alte / motive decorative.” (Frize inferioare).

„Cu scoaterea acestor 24 bucăți — [s-a terminat șantul săpat] [monum + monumentul] seria bas-reliefurilor / istorice care [decorau] înbrăcau pereții exteriori ai / monumentului, se poate zice că aproape s-a terminat / Mai rămâne posibilitatea [d] însă [de] ea prin / săpături făcute pînă la baza Turmului să se mai / găsească [încă 10--12, cu care] vreo riteva / încă, (5 sau 6), cu care dar se-nehia [definitiv] / în definitiv [lucrarea săpăturilor] lucrarea.”

„Aceste săpături însă nu se pot face, pînă ce / [Blocurile] cele peste 70× blocuri mari [nu se vor / muta din locul lor] de piatră, statue și altele, cari încingioară de toate / părțile Turmul, nu se vor [să se care] [transporte] cîtă / mai departe, pentru a lăsa loc liber [u] lucrătorilor. [ca să se miște]”

„odată scoase toate petrele din jurul monumentului / [vine opera] începe opera restauratorului: [ea] ținind seama / de dimensiunile bucăților, de locul [în] dezgropării lor, / [de distanța] de distanța între ele, [de toate elementele] / [pi] [pir] [object] [bas] [piesele aflate — nu e greu a rîdi] [elementele în fine [necesarie] care există] / de toate piesele aflate lângă monument, sau duse [după] [fie] cu timpul prin cîntirele de prin prejur / elementele unei restaurațiuni [complete] pe hîrtie / siut suficiente; [stabilirea unei] fiecare [piatră] / [C]e piatră își va regăsi locul sen primitiv; / [bas-rel] scenele de pe bas-reliefuri își vor afla / legătura [lor] între diusele, [și în locul de unde / blo] și anmalele [în piatră] figurate ale unui / război erunt între Romani și barbarii dunăreni /

Pag. 11.

„vor [găsi] ieși întregi la lumină [din] de sub / țărina care le-a acoperit [nimie mai mult de / 1500 ani] [afitea sute] o mie și afitea sute de ani.”

„[Cît pentru transportul [pietrelor] bas-reliefurilor] / O dată terminată și restaurațiunea pe hîrtie / transportul [bas] bas-reliefurilor la București / nu [mai e] va fi decît o chestiune de timp și de / mijloace: [și nici amîndouă nu lipsesc] / [timp] [care sper că nu vă vor lipsi] [ca să nu lipsească]”

„[Pentru] Acesta este în scurt rezultatul excursiunii / ce am făcut [dela] [la Constanța și Adam K] în Dubrogea în cele zecce zile [la] libere / de care am dispus; profitînd de timpul vacanțiunei.”

Pag. 12

„[Trec acum] / [Vă rog] / [Trec] / [Vă rog Dle. Președinte a dispune] / [Notez aci] / Vă rog, Dle. Președinte, a dispune să mi se/elibereze suma de lei 1111 ce am cheltuit / [cu săpăturile de la Adam-Clissi, [și în această excursiune, [și după cum se detaliază] / [arată] [specifică în anexata] [cu aquisi] [săpături] / cu facerea săpăturilor / la Adam-Klissi, a aquisițiunilor pentru Muzeu și pentru / transportul petrelor la București, [să cum] [cum-părarea] / [objeete] așa cum se / specifică în [anexata] listă și în actele / anexate, [suma de lei] / Bine voind tot de-o dată a primi asigurarea despre sentimentele mele cele mai înalte —”

Pag. 6 — notă marginală, stg. mijloc.

„120

120

120

160

120

480”

25 Tra Transportul]		[Cheltueli de a] [cu exp]	
605 lei	85	[de expedițiune	
	42	[Amb] [amb]	
[Obiecte achiziționate]	65	[ambalarea pietrelor]	
	80	[transportul la gara]	
	272	Constanța]	
		Aducerea pietrei de la Tabri Verde	80
		Idem de la Hasidilik	15
Transportul pietrelor de la pref. la gara		de la Constanța	
		la București	50

NOTE

1. FLORESCU FLOREA BOBU *Das Siegesdenkmal von Adamklissi Tropaeum Traiani*. București și Bonn, Ed. Academiei și Rudolf Habelt Verlag, 1965, p. 25 și urm. 406 și urm., tabelul 61. Așa cum a observat M. Sâmpetru (op. cit. inf. p. 106 n. 26), autorul face confuzie între raportul din aprilie 1884 și cel din aprilie 1883 (publicat în M.O.R.); preia necritic datele din acest raport, ca și din alte publicații ale lui Tocilescu, întemeiat pe afirmații globale și aluzive ale lui Tocilescu din altă lucrare: TOCILESCU GRIGORE: *Monumentul triumfal al lui Traian de la Adam Klissi*, Conferință publică ținută în Sala Ateneului Român, în seara zilei de 15 aprilie 1893. Revista pentru istorie, arheologie și filologie, VII, 1894, p. 260—300, pl. 260—300, fără să observe că în chiar această publicație din urmă, T. precizează: „nici o singură piatră măcar n-a fost găsită la locul ei original! Toate fusese de mult căzute de pe monument și îngropate în preajmă-i; o bună parte din ele se luaseră de locuitori spre a le întrebuința în scopuri practice, ca pietre funerarii, zghiaburi și colaci de puș, etc. fiind risipite în tot județul Constanța; trei au fost duse la Constantinopol mai acum 18 ani. E lesne de presupus că prin ridicarea acestor piese a trebuit să se urnească din loc și celelalte. p. 279—280. SAMPETRU MIHAI. *Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane*. Buc., Ed. Academiei, 1984, p. 27—31.
2. TOCILESCU GRIGORE, BENNDORF OTTO, NIEMANN GEORG. *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*. Viena, 1895, p. 63; cf. mai sus n. 1, citat din *Tocilescu, 1893*.
3. cf. SAMPETRU. *Op. cit.*, p. 29, fig. 6, a cărui reconstituire a săpăturii, cu precizările corespunzătoare, trebuie să se bazeze pe alte documente, pentru că, așa cum se vede, în textul lui Tocilescu nu apar nici cei 27 m. „lungime perimetrală”, nici spărtura din trepte de la est, nici, cu atât mai puțin, că „s-a săpat o singură porțiune, la est, din două părți, ajungându-se la desființarea intervalului dintre achipe” (p. 29).
4. *Op. cit.* p. 64 urm.
5. *Op. cit.* p. 27 și urm. și p. 106 și urm.
6. *Id. Ibid.*, p. 108—109 și 106—107.
7. *Id. Ibid.* p. 106—107 și 108—109.
8. *Id. Ibid.* p. 106. n. 26.
9. ANTONESCU TEODHAR. *Le trophée d'Adamklissi. Étude archéologique*. Iași, Tipografia națională, 1905, p. 91.
10. Precizarea lui M. Sâmpetru: „Deoarece în relatare întâlnim fraza „Cuminiul săpăturile în direcțiunea nord-vestică”, reiese, pe de o parte, că acest punct de plecare era undeva la sud sau sud-vest, și că, pe de altă parte, neînlocuiesc, s-a pornit de la o săpătură anterioară” se întemeiază doar pe opinia personală — deci subiectivă — a acestui autor cu privire la felul în care a lucrat Tocilescu și la felul în care trebuie înțelesă indicația de orientare, *îndră precizarea termenului de referință al acestei orientări*. De aci, o reconstituire în care apar precizări de exactitate matematică cum ar fi: „Nu avem nici o indicație expresă a poziției săpate, după direcția cardinală. După indicarea locului de găsiră a unor metope în manografia din 1895, și cunoscând localizarea porțiunilor săpate în 1882, august 1883 și aprilie 1884, se poate considera că în 1883 toamna s-a săpat în două puncte: nu segment mare cu deschidere de circa 90°, de la sud-est 135°, la sud-vest 225°, deci în continuarea săpăturii din august 1883, ajungându-se în sud-vest până la săpătura din 1882. Al doilea segment, ceva mai mic, a fost săpat între nord-nord-est 45° și în continuare între nord-nord-vest 330°, deoarece în această campanie s-au găsit două metope cu călăreți romani cu indicația de descoperire nord-vest.” pe temeiuri pur conjecturale și creind iluzia unei false precizii matematice, care ar putea fi atribuită lui Tocilescu, fiind este probabil că acesta nu numai că nu a folosit busola, dar nici măcar nu poseda un asemenea instrument în primele patru campanii.
11. * * * *Op. cit.*, p. 31.
12. TOCILESCU, BENNDORF, NIEMANN, *Op. cit.* p. 64—65, 102, 110—111.
13. *Id. Ibid.*, p. 63.

LE MONUMENT TRIOMPHAL D'ADAMELISI DANS LES DOCUMENTS D'ARCHIVE ET LES PUBLICATIONS ANCIENNES

Resumé

Les dernières recherches concernant le monument triomphal de Adamelisi Tropaeum Traiani, ont essayé de restituer le tableau des cinq campagnes des fouilles de Grigore Tocilescu aux pieds du célèbre monument. Sur ce fondement, les savants qui ont initié ce genre de recherche, ont cru savoir préciser le lieu de découverte de chaque pierre orné de relief. Les données de base pour cette opération sont comprises dans deux documents émanant de Tocilescu même: son rapport sur la campagne d'avril 1883 publié dans *Monitorul Oficial al României*, 117, 7, (19), octobre 1883, p. 3131—3132, et le brouillon d'un autre rapport, resté, celui-ci inédit, concernant les fouilles de la campagne d'avril 1884 (*Arhivele Naționale Române, Biblioteca, Manuscrisuri românești, nr. 5132*).

L'auteur du présent étude entreprend l'analyse critique de ces deux textes, démontrant l'absence de toute date topographique précise comme aussi d'une description adéquate d'un

quelconque procédé de fouille. Il semble que Tocilescu s'est limité, dans les premières quatre campagnes de dégager les pièces sculptées ou profilées, en utilisant des masses considérables d'ouvriers — 100 en avril 1883, 60 en avril 1884 — éparpillés en des „points distancés” sur des larges surfaces autour du monument. Aucune observation sur la situation — primaire ou secondaire — des métopes, des vagues indications orientatives sur la direction des fouilles, mais point de terme de référence pour les orientations exprimées, en fin, sont purement temporel pour la succession des descriptions des pièces, des quelles on ne peut extraire aucune indication sur la place dans laquelle la pièce a été découverte. En conclusion, les deux textes en discussion n'offrent aucune base pour la reconstitution du processus des fouilles autour du monument triomphal d'Adamelisi en 1883—1884, d'autant moins pour établir l'emplacement originare des métopes.